

Molnár Emese

JOHN LAUNER SPIELREIN-ÉLETRAJZÁRÓL

John Launer: *Sex Versus Survival. The Life and Ideas of Sabina Spielrein*
London: Duckworth/Overlook, 2014.

John Launer könyve Sabina Spielrein első teljes angol nyelvű életrajzát nyújtja, amely magában foglalja személyes és szakmai életútját, 1885-től 1942-ben bekövetkezett haláláig. A huszadik század egyik legeredetibb és leginkább alábecsült gondolkodójának portréja tárul fel előttünk szinte kockáról kockára naplók, eseteírások, szakmai cikkek és a kor néhány zseniális gondolkodójával való levelezés útján. Hiteles összefoglalót kapunk Spielreinről és családja hagyatékáról: az élő leszármazottakról, a fennmaradt naplóról, levelekről, valamint szakmai írásokról. Részletes leírását adja a kötet a Spielrein családnak, valamint tágabb kontextusként az európai és az orosz történelmi eseményeknek.

A szerző az első olyan életrajzíró, aki megkapta az engedélyt Spielrein irodalmi hagyatékának kezelőitől a naplóból és levelezéséből való korlátlan idézésre, így lehetővé vált, hogy életéről egy összefüggő és egymásra épülő szöveg álljon össze. Gondolatait és munkáját a régi előítéletek nélkül értékeli, és igyekszik alakjának megadni a gondolkodónak kijáró tiszteletet, különösen a pszichológia és az evolúció közti kapcsolat-keresési kísérleteinek vonatkozásában. Ez azt jelenti, hogy Spielrein szexualitás- és szaporodásról vallott nézeteit (beleértve a destrukciót és a haálösztönt) evolúciós szempontból nézve elemzi (mivel ő is így kívánta, hogy ilyen kritériumok alapján ítéljék meg azokat).

Spielrein sok szempontból volt úttörő alkotó. Szinte mindenki mást megelőzve, komolyan vette és megérteni próbálta a szkizofrén betegek gondolatait és nyelvezetét. Ő kísérelt meg először kapcsolatot találni a humán pszichológia és a szaporodás biológiája között, előszeleként az egy századdal később megjelenő modern evolúciós és evolúciós pszichológiai kulcsgondolatoknak. A pszichológiát női perspektívából közelítette meg,

jóval azelőtt, hogy bárkinek eszébe jutott volna, hogy a nemiség fontos lehet az elme tanulmányozásában. Ő volt az első, aki a játékot terápiás eszközként használta gyerekekkel. Komoly érdeklődést tanúsított a gyermekek fejlődését és a gyermekek nyelvezetét illetően, jóval azelőtt, hogy az divatossá vált volna. Témáinak eredetisége mellett választott módszerében is egyedülálló volt: az elsők között próbált gyerekeket pszichoanalitikus módszerrel kezelni, és ragaszkodott hozzá, hogy az interjú készítője kerülje a kérdéseket, hogy a gyerekekből valódi gondolataikat hozhassa elő. A korát megelőző eszmék között fontos megemlíteni azt a hitét, mely szerint a beszélgetős terápiát gyakorló terapeutáknak folyamatosan eszmét kell cserélniük egymással és a kapcsolódó területeken dolgozó kollégákkal. Hídépítő és békítő szerepe volt emberek, elméleti iskolák, szakmai területek és világnézetek között egyaránt.

A szerző igyekszik nem állást foglalni a pszichoanalízis mellett vagy ellen, ugyanakkor bemutatja, hogyan alakult ki a pszichoanalízisre jellemző dogmatizmus, a karizmatikus vezető kultusza, a különböző elméleti iskolák közötti párbeszédől való elzárkózás, a tudomány és a kutatás mainstream világából való kivonulás vagy a biológia és az evolúciós gondolatrendszerrel szembeni ellenségesség, és hogy mit tett Spielrein ezek leküzdésére. Naplójában az önelemzéses családi történetírás, saját maga megértése, valamint személyes és szakmai útjának (melyek szorosan összefonódnak) keresése a legmeghatározóbb. Személyiségének több aspektusa feltárul, beleértve érzelmi zavarait, rugalmasságát, kreativitását, valamint pszichoszomatikus tüneteit és összeomlását.

A szerző az eddigi életrajzokhoz képest más megvilágításba helyez néhány kardinális pontot Spielrein életében. Jungot és Freudot sokszor nem túl hízelgő fényben mutatja be. Két korábbi könyvre hivatkozik, melyeket bírál, és lerántja a leplet pontatlanságaikról. Aldo Carotenuto könyve, az *A Secret Symmetry. Sabina Spielrein Between Jung and Freud* Spielrein naplóinak és levelezésének igen szelektív részét tartalmazza, egy magyarázó szöveggel kiegészítve, melyből nem derül ki a szerző válogatásának indoka, azonban kommentárjai Jung felmentését célozzák. Korábban a Freud–Jung levelezést vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy Spielrein kiemelkedő szerepet játszhatott Jung saját lelki fejlődésében. Nincs bizonyíték azonban arra, hogy Jung a férfiben élő archetipikus női kép, az anima fogalmát róla alkotta volna. A másik nagy befolyással bíró könyv, John Kerr *A Most Dangerous Method* című műve, mely később David Cronenberg filmjének alapjául szolgált. Kerr érdeklődése elsősorban a pszichoanalízis korai történetére irányult, és még azelőtt írta, hogy Spielrein kórházi jelentése és más kulcsfontosságú dokumentumok elérhetőek lettek volna, így a könyv több helyen spekulációra épül, melyek közül több az idők során alaptalannak bizonyult. Spielrein nem állt Jung pszichoanalitikus kezelése alatt kórházi tartózkodása alatt 1904-5 között, sem bármikor azután. Jung igazgatója, Eugen

Bleuler volt az, aki teljes körű felelősséget vállalt Spielrein esetéért (bár a legtöbb dokumentált találkozás helyettesével, Junggal történt), és ő tartotta a kapcsolatot a családjával egész kórházi tartózkodása alatt. Ő támogatta őt abban, hogy megkezdje tanulmányait a zürichi orvosi képzésen, és aki leginkább hozzájárult a mentális állapotában beállt gyors javuláshoz. Amikor Spielreint felvették a Burghölzlibe, Jung egész biztosan nem volt Freud követője, és sehol sem állítja, hogy a freudi elveket alkalmazta vele. Arra sincs utalás, hogy Freud álomanalízisét vagy a szabad asszociációs módszert alkalmazná. Később Jung Freudnak azt állítja Spielreincről, hogy az ő módszere segítségével analizálta a klinikai állapotot. A kezelést az egész kórházi bent léte alatt tartó pszichoanalitikus kúrának állítja be, hatalmas sikernek, és olyan meghatározó tapasztalatnak, mely megnyerte őt Freud módszerének. Ez az elképzelés akkor kapott szárnyra, amikor Carotenuto kiadta Spielrein leveleit és naplóit, és amikor John Kerr megírta a könyvét – noha egyikük sem látta a kórházi feljegyzéseket. Ez a kép mereven beépült a közhiedelembe, és elhomályosította az ezt követő és kétségbe vonó tudományos cikkeket.

Spielrein sosem állt Jung terápiás kezelése alatt, miután kiengedték a kórházból, és sem ő, sem családja nem fizetett a terápiás ülésekért. Amikor Jung kihágásai történtek, ő a korábbi kórházi pszichiátere volt, illetve az akkori egyetemi tanára és barátja, nem a terapeutája. Jung beszámolóit a Spielrein-esetről nem egybehangzóak: hol kórházi, hol bejáró betegként utal rá; hol úgy, mint egy lezárt esetre, hol pedig úgy, mint akit még mindig kezel, és a tüneteket is elferdíti. Freudnak írott leveleiből kihagyta azokat a részleteket, melyek lehetővé tették volna a történet összekapcsolását az előző beszámolókkal. Valószínűleg Freud érdeklődésének megfelelően Jung elferdítette a történetet, féligazságokat elegyített komplett hazugságokkal, beleértve az olyan elemeket, mint például egy adott életkorban megélt trauma, az anális erotika és a hosszabb analitikus kezelés. Az 1906-os amszterdami neurológus konferencián Jung például egy fiatal, intelligens nő pszichotikus hisztériájának esetleírását adja, és demonstrálja Freud nézetének központi elvét, nevezetesen az Ödipusz-komplexust. Spielrein sosem volt pszichotikus, Jung valószínűleg a hatás kedvéért túlozta a diagnózist. Későbbi levelei Spielrein felé sokszor ridegek, kritikusak, antiszemita és nőellenes hangvételűek.

John Kerr képzeletbeli rekonstrukciója a heti rendszerességű bejáró terápiáról helytelen feltevésen alapult. Az az elképzelés pedig, hogy Jung megverte a nőt, egy filmrendező túlfűtött képzeletének a terméke. Launer nem tartja valószínűnek azt sem, hogy Otto Gross beszélte volna rá Jungot az erotikus kapcsolatra. Spielrein sokáig nem erotikus módon rajongott Jungért, sokkal inkább óvó-védő barátként, hősként tekintett rá. Az őt illető rögeszméit sokáig megfelelő határok között tudta tartani, nem vakította el a társadalmi igazság iránti érzékét, és Jung kritikai megítélésében sem befolyásolta őt. Jungnak

korábban is voltak kapcsolatai, és heves viszonya Spielreinnel nem tartott sokáig, nagyjából öt hónapig 1908-ban. Az „Átalakulás-levelekből” kiderül, hogy Spielrein mennyire rajongott Jungért, és milyen vitáik voltak. Jung megpróbált megoldást találni a lány vágyálmaira (ti. hogy gyereket akar tőle) az analízis segítségével, felhasználva a baráti és iskolai találkozásait. Spielrein ezzel nem értett egyet, hiszen a kezelése három évvel korábban véget ért, és úgy érezte, hogy Jung a beleegyezése nélkül és veszélyes módon jár el. Amiatt is aggódott, hogy az ilyen jellegű beszélgetések kezelhetetlen módon tárná fel a férfi felé irányuló érzéseit. Az ő elbeszélése alapján Jung volt az, aki végül a „költészetet” (azaz a fizikai-erotikus kapcsolatot) kezdeményezte. A levelek megcáfolják azt is, hogy Spielrein inkább Jung szerelmére vágya, mint egy gyermekre, aki sosem lenne több, mint Jung pótléka. Freudnak írt levélpiszkozataiból kiderül, hogy kapcsolatuk első négy évében könnyen olvastak egymás gondolataiban, és megvitatták intellektuális és művészetek iránti szenvedélyüket, különösen Wagnert és zenéjét. Barátságuk e pillanatától fogva fogant meg benne Siegfried képe, egy kétértelmű szimbólum, mely hol a kreatív munkát, hol a gyermeket jelentette. Siegfried történetével kapcsolatos asszociációi később tovább gyűrűztek: a közte és egykori pszichiáttere közti kapcsolat metaforikus értelemben vérferőtőző (etnikai származás és hagyományok egyesítése). Spielrein halálfelfogása, amely a fogadás és szülés egyik aspektusaként jelenik meg, mindvégig megfigyelhető. A hősi sorsról alkotott képzelet szintén. Végül pedig az a mitikus gondolat, hogy az ilyen eseményeknek, vagyis a szexuális egygyé oladásnak, egyszerre van destruktív és transzformáló erejű végkifejletük, központi jelentőségű maradt a számára. Jung kísérlete végül, miszerint megpróbálja kigyógyítani az iránta érzett rajongásából, kudarcba fulladt, hiszen barátja szerelmének „elanalizálása” növelte az intimitást, leleplezte sérülékenységét, és tükröt tartott a lány bálványozásának. A szimpátia és atyai gondoskodás hirtelen átcsapott szexuális vonzalomba, és a lányban immár a személyes szabadság forrását látta. Az is kiderül, hogy erotikus kapcsolatuk gyengéd és szerető volt, nem szado-mazochisztikus jellegű.

Az az elképzelés, hogy Freud közbelépése segítette Spielreinek és Jungnak véget vetni a kapcsolatuknak, szintén valótlan. Launer módszeresen és aprólékosan végigmegy a Jung és Freud, Jung és Spielrein, Freud és Spielrein között folyt levelezésen, illetve a levélpiszkozatokon és a naplóbejegyzéseken. Jung egyetlen levelében sem az igazságot írta, hanem mindig az érdekei és előmenetele mentén fogalmazott, vádaskodott, illetve hagyott ki részleteket. Összességében, Freud becsapta Spielreint azzal, hogy úgy tett, mintha sok mindent kikövetkeztetett volna, amit tulajdonképpen már tudott. Jungot is becsapta azzal, hogy nem árulta el, hogy látta az egyik szerelmes levelét. Úgy tett, mintha azt hinné, Spielrein a kerítő szerepét szánta neki, tudván, hogy sosem kérte őt erre. Spielrein nem

kívánta újramezdeni a viszonyt, de harag nélkül szeretett volna elválni. Szerette volna, ha azt is elmagyarázza Jungnak, hogy nem üldözi őt sem házassági reményekkel, sem bosszúból. Freud azt is tudta, hogy az érzései nem egy egyszeri orvosi konzultációnak köszönhetőek, hanem egy hosszú és zaklatott kapcsolatnak. Válaszában svájci kollégája hírnevét előbbre helyezte egy szükségét szenvedő páciens érdekeinél. Launer egyenesen összeesküvésnek és megtévesztésnek nevezi azt, amit Spielreinnel és az ő kárára tett Freud és Jung. Ezen a ponton Junggal való levelezése sok tekintetben lényeges fordulat volt a pszichoanalízis történetében, és abban is, ahogy Jung Spielreinnel való kapcsolatát később sokan értékelték. Itt vezette be Freud először a viszontáttétel fogalmát, az áttétel tükörképét, melyről kiderült, hogy a terápiás kapcsolat lényegi eleme.

A botrány kirobbanásával egy időben Jung lemondott a Burghölzliben Bleuler helyetteseként betöltött állásáról, mert attól tartott, hogy a leleplezés elkerülhetetlen. Miután a kezdeti krízis megoldódott, további egy éven át alkalmilag folytatták erotikus jellegű találkáikat. Spielreinek végül elege lett, és amikor lediplomázott, saját döntése alapján nyomban elhagyta Jungot és egyben Zürichet. Még hosszú évekig vágyakozott utána, de önanalízisével arra törekedett, hogy Jungot maga mögött hagyja. Egy olyan állapotból, melyben magasabb küldetését Junggal szoros összefüggésben látta, haladt egy másik állapot felé, melyben ezt a küldetést pusztán saját intellektuális teljesítménye révén is betöltheti. Mindennek eredményeképp arra az elhatározásra jutott, hogy Siegfried nem Junggal való közös termékük lesz, legyen szó akár tudományos, akár valódi gyermekről, hanem saját intellektuális teljesítménye. Disszertációja a pszichoanalízis történetében is jelentőséggel bír, hiszen ő az első, aki pszichoanalitikus megközelítést alkalmazva ezt sikerre viszi, és az első, mely megjelent egy pszichoanalitikus lapban, melynek eredményeképp a következő évben formálisan is a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság tagja lett. Később tovább dolgozott elméletén, és a szkizofrénia első pszichoanalitikus szempontú leírását nyújtotta: a beszéd mögöttes jelentésére koncentrált, rámutatva a szkizofrén nyelvezet határozott, bár zavaros logikájára. A szexualitás, a büntetés és a halál témái együttesen felbukkanva megerősítik elképzelését, miszerint a szexualitás kreatív és destruktív jellege között szoros kapcsolat van, illetve hogy a szkizofrén gondolkodás mennyire közel kerülhet a mítosz szimbolizmusához. Mind intellektuálisan, mind klinikai szempontból úttörő munka tehát.

Következő cikke a szexualitás és a halál kapcsolatának elméletét tárgyalja, melynek kettős célja volt: hogy helyettesítse Junggal való kapcsolatát, és hogy saját tapasztalatait felhasználva egy úttörő elméletet alkosson. „A pusztítás mint a keletkezés oka” című cikke Siegfriedjét volt hivatott képviselni, aki helyettesítette Jungtól soha nem megszületett fiát. Olyan gondolatokból született, melyeket először az Átváltozás-levelekben fogalmazott

meg, és egyúttal ez lett legfontosabb cikke. Minden tapasztalatát arra használta, hogy kidolgozza a szexualitás és a halál elméletét, mely rendszerbe fogná Jung, Freud és Bleuler gondolatait, és mindezt Darwin első elvével, a fajfenntartás törvényével kötné össze. Szándéka szerint a pszichológiát, a mitológiát, a filozófiát, és mindenekfelett a biológiát akarta egy fedél alá hozni, méghozzá úgy, hogy a darwini fajfenntartás fogalmát adaptálja a beszélgetős terápiára. Biztos volt benne, hogy ez az elmélet fogja ezután magasabb elhivatottságát, vagyis a tudománnyal való elköteleződését és így a hagyományos női szerepből való kilépését jelképezni. Noha a munka gondolatmenete hibás és helyenként zavaros, mind tartalmilag, mind előadásmódjában kiemelkedő. Mind Freudnak, mind Jungnak tisztelettel adózik, de munkája inkább Darwin reményeit igyekszik beteljesíteni: egy evolúción alapuló pszichológia kidolgozását. Saját érzéseiből kiindulva, megkísérelte ezeket közvetlenül olyan biológiai folyamatokra visszavezetni, melyeket azokhoz hasonlóknak talált. Miközben Freud és Jung egymás iránti ellenséges érzülete nőtt, leveleikben egymás között kritizálták Spielreint, ugyanakkor vele bátorítóak és elfogadóak voltak. Kritikájuk java elméletét illetően a személyével kapcsolatos fenntartásaikra épült: Spielrein azzal a jogával élt, hogy szexuális tapasztalatainak és fantáziáinak szokatlan repertoárját egy új pszichológiai elmélet forrásaként használja. Magának Freudnak az elmélete is belső konfliktusainak elemzéséből született, és minden közvetlen követője, ideértve Jungot is, önanalízist folytatott saját elméletük megalkotása céljából.

Launer kiemeli azt is, hogy Spielrein életére nem nyomta rá örökre bélyegét az a mazochizmus, melyet szexuális fantáziáinak egy jellegzetességként jegyeztek fel kórházi éve alatt. Sokáig egyértelműen küldetésének érezte Freud és Jung kibékítését, és hogy megértesse velük, hogy gondolataik miképp egészítik ki egymást. A Genfben töltött három év igen termékeny volt a számára; mind érzelmileg, mind intellektuálisan eltávolodott Jungtól. 1920-as hollandiai látogatása során ismét felvette a kapcsolatot a pszichoanalitikus világgal, ugyanakkor ez bizonyos korszakváltást is jelent szakmai életében, hiszen érdeklődése a fejlődéslélektan tudománya felé fordult. Kapcsolatba került Piaget-vel, és összesen tizenkilenc írással működött közre különféle szakmai lapokban, ami több volt, mint amit pályája hátralévő részében összesen írt. Cikkei, melyekben többször felhasználta jegyzeteit és emlékeit lánya korai éveiről, a mozgalom mindhárom folyóiratában megjelentek. Gondolatai a csecsemő mell utáni vágyáról vagy az anyához való kötődésről, néhány későbbi pszichoanalitikus – például Anna Freud, Melanie Klein és John Bowlby – gondolatait vetítik előre, bár Spielrein úgy vélte, minden viselkedést a szaporodási ösztön irányít. Kísérleteket folytatott gyerekekkel és felnőttekkel is, és módszere egyértelműen pszichoanalitikus, felhasználva a gondolatok szabad asszociációját és az álomanalízist. Hazatérése Oroszországba nem törte derékba karrierjét, hiszen gyermekorvosként dolgozott szülővárosában, a Don

menti Rosztovban*, körülbelül tizenöt évig, miközben két gyermeket nevelt fel. Emellett pszichológiai témájú önálló írásokat publikált, és ő volt az utolsó a Szovjetunióban, aki Freudot és a pszichoanalízist nagy hévvel nyilvánosan is védelmébe vette, és valószínűleg azután is fogadott klienseket, miután azt betiltották. Együtt dolgozott Lurijával és Vigotszkijval, akik később elméleteik kidolgozásához felhasználták gondolatait. Intellektuális hagyatéka végül Moszkvában maradt: Lurija a huszadik század legjelentősebb neuropszichológusa lett; és Vigotszkij, aki 1924-ben érkezett Moszkvába, a fejlődépszichológia terén ért el hatalmas sikereket.

A szerző az utolsó fejezetben méltatja Sabina Spielrein jelentőségét, és körbejárja azt a kérdést, hogy a huszonegyedik században miképp fejlődnek tovább egyes gondolatai, melyek kezdeti kutatásai során születtek. Nem csatlakozott pártokhoz, egy tudományággal sem azonosította magát, és szenvedélyesen rajongott a tudományért. Nem mondott le arról, hogy egyszerre töltse be az egyedülálló szülő, a kutató, az író, és a klinikus szerepét, miközben többek, köztük férje is, hangsúlyozták, hogy ez egy nő részéről kegyetlenség. Nem volt hajlandó besorolni magát sem a jungiánus vagy freudiánus, sem az orvosi vagy pszichoterapeuta, sem a tudós vagy művészi kategóriákba. Még lényegesebb, hogy hajlandó volt olyan szemléleti módoknak megnyílni, melyekre korábban senki sem figyelt fel, és senki sem értett meg. Spielrein magasabb hivatása éppen az volt, ami ő maga: független, elfogulatlan, állandó kíváncsiságtól hajtott, és a saját maga ura.

A szerző laikusoknak, a pszichológiáról semmiféle specifikus tudással nem rendelkező olvasóközönségnek írta a könyvet. Nem foglal állást a pszichoanalízis mellett vagy ellen, vagy bármely más elméleti iskola mellett. Nem bocsátkozik részletes technikai elemzésébe annak, miben különbözött Spielrein elképzelése Freudétól, Jungétól, vagy másokétól, bár néhány helyen elmagyarázza a Spielrein idejében fontos pszichológiai kezelési módszereket és újszerű elméleteket. Mindezeket figyelembe véve, elsősorban a pszichológia és különösen a pszichológiatörténet, a kapcsolatok és összefüggések iránt érdeklődőknek lehet igazán érdekes és izgalmas ez a mű.

* Lásd erről Spielreinek Max Eitingonhoz írt levelét, a jelen szám 91-96. oldalán (*a szerk.*).